

- [11] Gillemot F., Szabó L.: Dinamikus törésmechanikai vizsgálatok továbbfejlesztése – Beszámoló jelentés, KFKI, Budapest, 1983.
- [12] Módszerek a statikus és dinamikus törésmechanikai anyagjellemzők meghatározásához – Kutatási jelentés, VASKUT Hegesztési Főosztály, 1981.
- [13] Rittinger J., Tóth K., Macsári K.: Dinamikus törésmechanikai anyagjellemzők meghatározása ütővizsgálattal, Gép, 34, 1982/5., pp. 191-199.
- [14] Winkler, S. R.: Magnetic Emission Detection of Crack Initiation, ASTM STP 1074, Philadelphia, pp. 178-192. (1990)
- [15] Winkler, S.: Brucherkennung mit Elektrischer Emission, IWM Bericht, Fraunhofer-Institut für Werkstoffmechanik T 10/90 (1990)
- [16] Lenkey, Gy. B., Winkler, S.: On the applicability of the magnetic emission technique for determining ductile crack initiation in impact tests, Fatigue and Fracture of Engineering Materials and Structures, Vol. 20., No. 2., 1997, p. 143-150.
- [17] Blumenauer, H., Push, G.: Technische Bruchmechanik, Deutscher Verlag für Grundstoffindustrie, Leipzig, 1982.
- [18] Ireland, D. R.: Critical review of instrumented impact testing, Int. Conf. On Dynamic Fracture Toughness, London, 1976, p. 47-57.
- [19] J. F. Kalthoff, S. Winkler, W. Böhme: A novel procedure for measuring the impact fracture toughness K_{Id} with precracked Charpy specimens, Journal de Physique, 1985/No. 8, pp. C5-179-186.
- [20] J. F. Kalthoff: Concept of Impact Response Curves, ASM Handbook, Volume 8, ASM, 1995, p. 269-271.
- [21] Neale, B. K.: The development of an instrumented Charpy impact machine, Evaluating Material Properties by Dynamic Testing, ESIS Publication 20, Mechanical Engineering Publications (MEP), Bury St-Edmunds, 1996, p. 197-206.
- [22] Lenkey, Gy. B.; Winkler, S.; Major, Z.; Lévy, I.: Applicability of magnetic and electro-emission techniques for detecting crack initiation in impact tests, 11th European Conference on Fracture, Poitiers, 3-6. September 1996., Vol. III. p. 1989-1994.
- [23] Standard Test Methods for Plane-Strain Fracture Toughness and Strain Energy Release Rate of Plastic Materials, ASTM D 5045-93, December 1993.
- [24] W. Böhme: Application of Dynamic Key Curves for the Determination of the Impact Fracture Toughness of Polymers at High Rates of Loading, ESIS Publication 19, ed. J.G. Williams, A.Pavan, MEP, London, 1995.
- [25] W. Böhme: Dynamic Key-Curves for Brittle Fracture Impact Tests and Establishment of a Transition Time, Fracture Mechanics: Twenty-First Symposium, ASTM STP 1074, Philadelphia, 1990., pp. 144-156.
- [26] Gy. B. Lenkey: On the Determination of Dynamic Fracture Toughness Properties by Instrumented Impact Testing, Pendulum Impact Testing: A Century of Progress, ASTM STP 1380, T. Siewert and M. P. Manahan, Sr., Eds., American Society for Testing and Materials, West Conshohocken, PA, 1999., Symposium on Pendulum Impact Testing: A Century of Progress, May 19-20, 1999., Seattle, pp. 366-381.
- [27] Lenkeyné Bíró Gyöngyvér: A terhelési sebesség hatása növelt szilárdságú acél rideg-szívós átmeneti viselkedésére, MicroCAD'99, 1999. Február 23-25., Miskolc, Anyagtudományi szekció, pp. 111-116.
- [28] Gy. B. Lenkey, Z. Major: Applicability of electric emission technique for determining dynamic fracture toughness of polymeric materials, MicroCAD 2000., Miskolc, pp. 57-62.

Az ütővizsgálat fejlődése egy PhD-hallgató szemével*

Göblyös Béla**

Bevezetés

A szerkezetek, gépek üzemeltetése során a károsodásokat legtöbbször a váratlan meghibásodások okozzák. A legjelentősebb gazdasági hatású meghibásodás a törés. A szerkezet igénybevétele lehet statikus és dinamikus. Ez utóbbi a kritikusabb, mivel az anyagok töréssel szembeni ellenállása csökken a terhelési sebesség növekedésével.

A dinamikus terhelés hatásának vizsgálatára alkalmas ejtőművet 1857-ben Rodman használt először bemetszés nélküli próbatesteneken. A bemetszett próbatestek vizsgálatával először LeChatelier foglalkozott 1892-ben, ingás ütőművet pedig 1896-ban az amerikai Russel és munkatársai alkották meg [1].

Európában a francia G. Charpy javasolta a vizsgálatot az anyagok ütőmunkájának a meghatározására mégpedig a *Megjegyzések bemetszett fém próbatestek ütve hajlító vizsgálatához* című előadásában az Anyagvizsgálók Nemzetközi Szervezetének budapesti konferenciáján 1901-ben [2]. A dinamikus mechanikai jellemzők mérésére (egyszerűsége és gazdaságossága miatt) azóta is e módszer a leggyakrabban használatos.

Hagyományos ütővizsgálat

A Charpy által javasolt vizsgálat akkori állapotában lehetőség volt az ütőmunka mérésére az inga ejtés előtti és ejtés utáni holtponthelyzetének összehasonlításával:

$$KV \text{ (vagy } KU) = m \cdot g \cdot (h_1 - h_2) \quad (1)$$

* tudományos vezető: dr. Tóth László egyetemi tanár, Bay Zoltán Logisztikai és Gyártástechnikai Intézet, Miskolci Egyetem.

** Dunaferr Rt.

ahol,

KV – ütőmunka (J) a V bemetszésű próbatesten (2.a ábra),

KU – ütőmunka (J) az U bemetszésű próbatesten (1. és 2.b ábra),

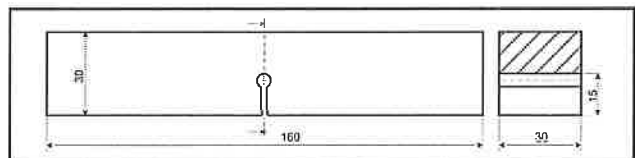
m – az inga redukált tömege (kg),

g – nehézségi gyorsulás $\approx 9,81 \text{ m} \cdot \text{s}^{-2}$,

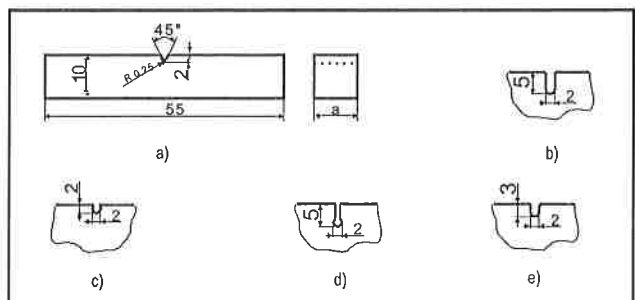
h_1 – az inga ejtés előtti helyzetének magassága (m),

h_2 – az inga ejtés utáni holtponthelyzetének magassága (m).

Mivel az inga magassága arányos a szögelfordulással, ezért a műszer skálája közvetlenül az ütőmunka értéket mutatja.

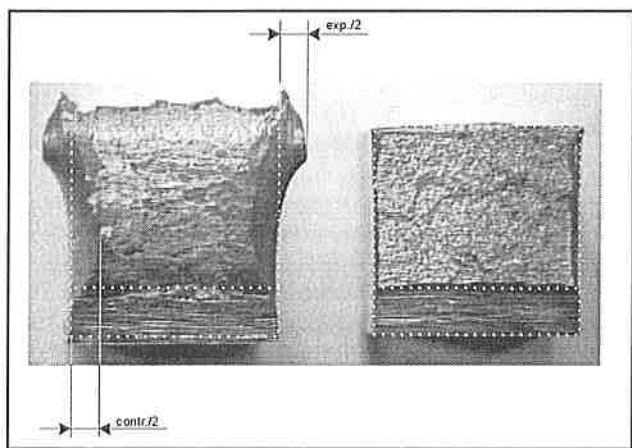
1. ábra. A Charpy által javasolt próbatest

2. ábra. A próbatest bemetszésének főbb típusai: a) Charpy-V, b) Charpy-U, c) Mesnager, d) Charpy-kulcslyuk és e) DVM

Mínél szívósabb az anyag, az ütőmunka annál nagyobb értékű (azaz h_2 annál kisebb), egyre kisebb ütőmunkához az anyag egyre ridegebb állapota tartozik (azaz egyre nagyobb h_2).

A rideg és szívós állapot azonban más módon is elhatárolható egymástól. A töretfelületen a rideg töret aránya arányos az anyag rideg állapotával. A keresztirányú expanzió esetleg kontrakció mértékéből a ridegedés szintén meghatározható (3. ábra). Ezt az eljárást először Gross és Stout javasolta 1958-ban [3]. Amennyiben e paraméterekre határértéket írunk elő (adott értékű ütőmunka: 27 J vagy 40 J; a ridegen tört felület aránya: 50%; keresztirányú expanzió: $b = 0,4$ mm) az anyag átmeneti hőmérséklete meghatározható.

3. ábra. A keresztirányú expanzió (exp.) illetve kontrakció (contr.) meghatározása

A vizsgálat (már az akkori állapotában is) lehetővé tette a feszültségállapot, a hőmérséklet valamint az ütési sebesség hatásának elemzését. A feszültségállapot befolyását különböző bemetszésű próbatestek ütésével lehet vizsgálni. A különböző hőmérsékleteket valamilyen fűtő- vagy hűtőközeg segítségével lehet biztosítani (kemence, szárazjég, folyékony nitrogén stb.). A különböző ütési sebességet pedig a (2) összefüggésnek megfelelően az inga ejtési magasságával állíthatjuk be a kívánt értékre. Hasonlóan az (1)-hez, itt is az inga magasságánál egyszerűbb az inga elfordulását meghatározni.

$$v = \sqrt{g \cdot h_1} \quad (2)$$

Ahol v : az ütési sebesség (m.s⁻¹), g : a nehézségi gyorsulás $\approx 9,81$ (m.s⁻²), h_1 : az inga ejtés előtti helyzetének magassága (m).

Műszerezett ütővizsgálat

A későbbiek során a vizsgálat úgy fejlődött tovább, hogy a gazdaságosság megőrzése mellett célul tűzte ki az anyag rideg-szívós állapotának mélyebb megismerését is.

Az első műszerezett ütővizsgálatról szóló közleményt 1925-ben publikálja F. Körber és H. Arnold Düsseldorfban a Kaiser Wilhelm Institut für Eisenforschung kiadványában [4], azonban csak 1946-ban készítenek el az első műszerezett ütőművet [6].

Az 1970-es évek kezdetétől megjelennek a témához kapcsolódó különböző szabványok, előírások:

- 1970: ASTM STP: Impact Testing of Materials (Anyagok ütővizsgálata),
- 1977-80: ASTM E 24.03 szabványajánlás a műszerezett ütővizsgálatról,
- 1986: DVM Merkblatt a műszerezett ütővizsgálatról,

4. ábra. Az első „műszerezett” ütővizsgálatról szóló közlemény

- 1991-93: az ESIS TC5 Sub-committe kidolgozza a fémek anyagok műszerezett Charpy-V ütővizsgálatáról szóló szabványajánlást,
- 1992: az ESIS TC5 Sub-committe kidolgozza az előreprezített próbatestek műszerezett ütővizsgálatáról szóló szabványajánlást,
- 1996: ISO szabványjavaslat a műszerezett ütővizsgálatról.
- 2001: a kisméretű Charpy-próbatestek műszerezett ütővizsgálata (ESIS javaslat)

Az évszámokat tekintve látható, hogy a Charpy által javasolt ütővizsgálat az egy évszázados történelme során (1901-2001) nagy változáson ment keresztül [5, 6, 7]. A mért jeleket eleinte memória oszcilloszkóp, napjainkban pedig számítógép jeleníti meg és rögzíti.

Az oszcilloszkóp által mutatott erő-idő, erő-próbatest behajlás diagramokat le kellett fényképezni, ami egyrészt időigényes volt, másrészt sok tényezőtől függött a kapott kép minősége (megvilágítás, filmérzékenység stb.). Az utóbbi évtizedekben a számítástechnika és az elektronika rohamos fejlődése lehetővé tette a jelek mind pontosabb és mind megbízhatóbb regisztrálását. A mért értékek tárolhatók, megjeleníthetők, valamint további számításokat is végezhetünk rajtuk vagy a mérésadatgyűjtő vagy valamilyen más egyéb szoftver (táblázatkezelők) segítségével. Az így tárolt mérési adatok egymással összevethetők és diagramon is szemléltethetők. A szoftver (és használója) rugalmasságán múlik, hogy a diagramon mely jellemzőt mely jellemző függvényében ábrázol. Elterjedtebbek az erő-idő, illetve erő-behajlás diagramok. Azonban lehetőség van az energia, a sebesség, a gyorsulás (lassulás) számítására is a következők szerint:

A kalapács sebessége $v(t)$ a t időpillanatban (s) a következő összefüggéssel határozható meg:

$$v(t) = v_0 - \frac{1}{m} \int_{t=0}^t F(t) dt \quad (3)$$

ahol, m – a kalapács redukált tömege (kg),
 $F(t)$ – a mért erő időbeni változása (N),
 v_0 – a kalapács sebessége az ütés pillanatában (m.s⁻¹).

A v_0 sebesség az inga kiinduló szöghelyzetéből és az inga redukált hosszából meghatározható.

A kalapács gyorsulása (illetve lassulása) $a(t)$ a t (s) idő függvényében:

$$a(t) = -\frac{1}{m} \cdot F(t) \quad (4)$$

Abban az esetben, ha a próbatest és az ütőkos érintkezésénél fellépő képlékeny alakváltozástól (benyomódástól) eltekintünk a próbatest behajlása a sebességfüggvény ismeretében a következőképpen határozható meg:

$$f(t) = \int_{t=0}^t v(t) dt \quad (5)$$

ahol, $f(t)$ – a próbatest behajlása (m) a t időpillanatban,
 $v(t)$ – a próbatest sebessége (m.s⁻¹) a t időpillanatban.

Az energia időbeni változása:

$$E(t) = E_0 - F(t) \cdot f(t) \quad (6)$$

ahol, $E(t)$ – az energia t időpillanatbeli értéke (J),
 E_0 – az inga maximális ütőenergiája (J).

A törési munkának a repedés keletkezésére fordított része:

$$W_i = \int_{f=0}^{f_{F,max}} F(f) df \quad (7)$$

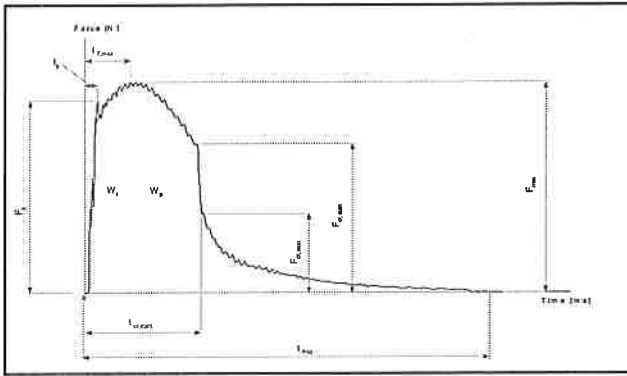
A törési munkának a repedés terjesztésére fordított része pedig az alábbi összefüggéssel határozható meg:

$$W_p = \int_{f_{F,max}}^{f_{F,frac}} F(f) df \quad (8)$$

ahol, $f_{F,max}$ – a maximális erőhöz tartozó behajlás (mm),
 $f_{F,frac}$ – a teljes töréshez tartozó behajlás (mm),
 $F(f)$ – az erő-behajlás függvény f pontbeli értéke.

A műszerezett ütővizsgálat során kapott erő-idő diagram kiértékelését mutatja az 5. ábra.

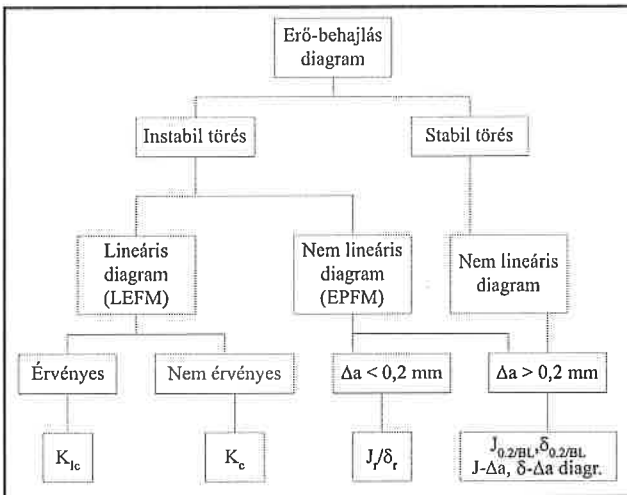
A bemetszett próbatestek vizsgálatán felül lehetőség van bemetszett

5. ábra. Erő-idő diagram, amelyből a következő jellemzők határozhatók meg:

- F_y, t_y, f_y : Rugalmassági határhoz tartozó erő, idő és behajlás
- $F_{max}, t_{Fmax}, t_{Fmax}$: A maximális erő és a hozzátartozó idő és behajlás
- $F_{cr, start}, t_{Fcr, start}, t_{Fcr, start}$: Az instabil repedésterjedés kezdetéhez tartozó erő, idő és behajlás
- $F_{cr, stop}$: Az instabil repedésterjedés végéhez tartozó erő
- t_{frac} : A teljes törésig eltelt idő
- F_{drop} : Erőcsökkenés a repedésterjedés folyamán (= $F_{cr, start} - F_{cr, stop}$)
- f_{frac} : A teljes töréshez tartozó behajlás
- W : A törési munka (= $W_i + W_p$)
- W_i : A törési munka repedés keletkezésére fordított része
- W_p : A törési munka repedés terjesztésére fordított része

előrepszett próbatetek vizsgálatára is, amellyel különböző dinamikus törésmechanikai jellemzőket határozhatunk meg. A próbatetek törési viselkedésétől függően különböző mennyiségek határozhatók meg [6]. Ezeket foglalja össze a 6. ábra.

6. ábra. Meghatározható törésmechanikai jellemzők

LEFM = Linear Elastic Fracture Mechanics (Lineárisan rugalmas törésmechanika)
 EPFM = Elastic Plastic Fracture Mechanics (Képlékeny törésmechanika)

K_{Ic} – Törési szívósság; K_c – Feltételezett törési szívósság.

J_I és δ_t – A repedés megindulásához tartozó J integrál és repedéskinyílás.

$J_{0,2/BL}$ és $\delta_{0,2/BL}$ – A 0,2 mm-es repedésnövekedéshez tartozó J integrál és repedéskinyílás; Δa – Repedés növekedésének mértéke

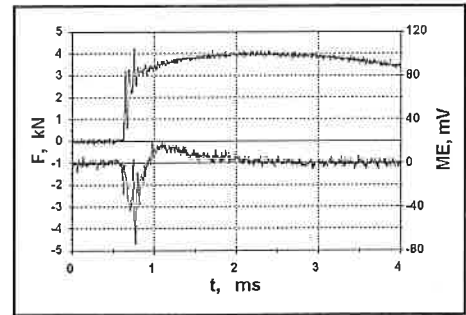
A továbblépés lehetőségei

Az anyagvizsgálatok fejlődési célja a minél több jellemző minél pontosabb mérése, ezért a műszerezett ütővizsgálat fejlődése is ezen a két úton halad. A minél pontosabb mérést az elektronika és a számítástechnikai rohamos fejlődése teszi lehetővé. Ezzel szemben a minél több jellemző meghatározására való törekvést, az újabb vizsgálati technikák kialakítását az anyagban a vizsgálat során lezajló folyamatok pontosabb

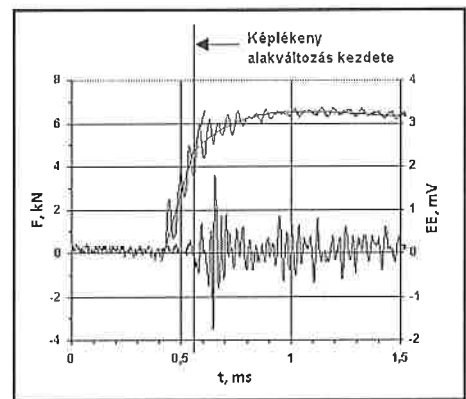
megismerése segíti. Ennek csak egy része a technikai fejlődés, a másik részét a fejlesztők tudása jelenti.

Ezen újabb technikák egyike a mágneses emissziós, illetve elektromos emissziós kiegészítő jelek regisztrálásán alapszik. Ekkor a vizsgálat során az erő-idő diagramon kívül még a mágneses emisszió illetve az elektromos emisszió változását is rögzítik.

A mágneses emisszió mérésével (7. ábra) lehetőség nyílik rideg anyagoknál az instabil repedésterjedés kezdetének pontos mérésére, mert a repedés megindulásakor nagy mágneses jel jelenik meg a diagramon. Ezt a változást a próbatestből kilépő mágneses erővonalak okozzák. Szívós anyagoknál sok esetben a mágneses emissziós jel integrál értékének – ami arányos a mágneses térerősséggel – változásából lehet következtetni a stabil repedésterjedés kezdetére [7]. Az elektro-emissziós vizsgálat során a jelek megjelenése a fémek esetében a képlékeny alakváltozás kezdetéhez köthető (8. ábra), míg bizonyos műanyagok esetén az instabil repedésterjedés kezdetéhez. Azonban a vizsgálat fizikai háttere még nem teljesen tisztázott, ezen a téren további kutatások szükségesek.

7. ábra. Erő és mágneses emisszió diagram

8. ábra. Erő és elektro-emisszió diagram

Összefoglalás

E rövid áttekintésből is látható, hogy az anyagvizsgálatok terén is jelentős változásokat hozott az eltelt évszázad. Az elektronika (és ezen belül főleg a számítástechnika) rohamos fejlődésével lehetővé válik a fizikai folyamatok mind pontosabb megismerése, mely minden kutatásnak alapvető célja.

Irodalom

- [1] S. B. Russel: Experiments with a New Machine for Testing Materials by Impact, ASCE Transactions, 1898., No. 826, p. 237-272.
- [2] M. G. Charpy: Note sur l'essai des métaux à la flexion par choc de barreaux entaillés, Société anonyme d'imprimerie de Pest, Budapest, 1901
- [3] J. H. Gross, R. D. Stout: Welding Journal, 1958/4., p. 151-155.
- [4] Körber, F. und H. A. v. Storp (1925): Über den Kraftverlauf bei der Schlagprüfung. Mitt. KWI f. Eisenforschung Düsseldorf 7, 81 - 97
- [5] Romvári P., Tóth L.: Az ütőhajlító vizsgálat információtartalma, Gép. 1975/7. p.245-252.
- [6] Lenkeyné Biró Gyöngyvér: Ütővizsgálat információtartalma – hagyományos, műszerezett, Gép, IL. évfolyam, 1997. 7-8. szám, p. 55-64.
- [7] Gy. B. Lenkeyné, S. Winkler: On the applicability of the magnetic emission technique for the determination of ductile crack initiation in impact tests, 7th Int. Conf. on Mechanical Behaviour of Materials, ICM 7, The Hague, The Netherlands.